

Наталя СТАРЧЕНКО (Київ)

КАПТУРОВИЙ СУД ПЕРШОГО БЕЗКОРОЛІВ'Я КРІЗЬ ПРИЗМУ СКАРГ (1572–1574)

Організація судочинства на Волині під час безкоролів'їв досі залишається поза увагою дослідників, утім, як і багато питань, пов'язаних з функціонуванням новоприєднаних за Люблінською унією українських воєводств до Корони в цей вкрай складний період. Тим часом “школа самоврядування”, яку прискореними темпами пройшла шляхта Волині, Київщини і Брацлавщини разом зі шляхтою Речі Посполитої впродовж перших *interregnum*, мала серйозно позначитися на її політичній та правовій культурі. Адже шляхта змушена була реагувати на карколомні виклики в Речі Посполитій 1572–1576 рр.¹, виробляючи принципи вибору короля і його стосунків з народом-шляхтою, дбаючи про зовнішню безпеку та намагаючись виправити негаразди судової системи².

Проблема “дозрівання” Волинського воєводства, пов'язана із входженням його до сфери політичного життя Корони і – ширше – Речі Посполитої, була порушена і досить ґрунтовно проаналізована в монографії Кароля Мазура³, де, зокрема, йшлося і про ситуацію під час безкоролів'їв. Однак

¹ Т. зв. період Великого безкоролів'я протривав від смерті Сигізмунда Августа 7 липня 1572 р. з невеликою перервою на королювання Генріха Валуа (від коронації 21 лютого 1574 р. до його втечі 19 червня того самого року) до коронації Стефана Баторія 1 травня 1576 р.

² Про ситуацію часів перших двох безкоролів'їв у Короні на сьогодні написано досить багато; із загальних праць див.: *Plaза S. Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia (1572–1574).* – Kraków, 1969; *Dubas-Urwanowicz E. Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewjach po śmierci Zygmunta Augusta.* – Białystok, 1998; *Dzięgielewski J. Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573–1674.* – Pułtusk, 2003. Функціонуванню каптурових судів присвячено роботу: *Rhode M. Ein Königreich ohne König. Der Kleinpolnische Adel in Sieben Interregna.* – Wiesbaden, 1997.

³ *Mazur K. W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648.* – Warszawa, 2006. – S. 37–54. Однак автора практично не цікавили питання, пов'язані з роботою каптурового судочинства, а тим часом вони, як жодна інша проблема, можуть виступати індикатором трансформації шляхетської спільноти. Також поза увагою К. Мазура залишилися дві важливі сеймикові постанови, по суті, на вході волинської шляхти у складний період реформування (13 грудня 1572 р.) і на виході з нього (5 травня 1575 р.), що відображають її еволюцію. Одна з них, а саме ухвала від 13 грудня 1572 р., є підставою для аналізу роботи каптурового судочинства у даній статті.

питання реформування сфери судочинства практично залишилося поза його увагою. А проте збереження внутрішнього спокою воєводства було чи не найважливішим завданням для шляхти в ситуації, коли суди, що діяли від імені короля (гродські, земські, підкоморські), з його смертю припинили свою роботу. Тож спробуємо проаналізувати, як реагувала волинська шляхта на нову ситуацію під час першого безкоролів'я (1572–1574). На жаль, ми не маємо матеріалів діяльності т. зв. каптурового суду, який постав на місці звичної судової системи; в руках дослідника – сеймикові ухвали, які, втім, досить повно представлені для періоду перших безкоролів'їв (і практично невідомі для XVI ст. з-поза періоду *interregnum*), скарги на суддів, а також принагідні згадки, що містяться у гродських книгах. Однак саме скарги можуть продемонструвати, що ж із-поміж нововведень викликало негативну реакцію шляхетського загалу, фокусуючи увагу на тих сторонах життя соціуму, які зазвичай залишаються прихованими від дослідника.

7 липня 1572 р. зі смертю Сигізмунда-Августа I, відповідно, припиненням династії Ягеллонів, розпочався новий етап реформування внутрішнього устрою Речі Посполитої. Правові акти, що регламентували порядок обрання короля, не містили жодних згадок про забезпечення внутрішнього спокою на час безкоролів'я. Втім, шляхта окремих воєводств досить швидко відреагувала на нову для себе ситуацію скликанням сеймиків, на яких були зав'язані конфедерації, тобто влада на місцях переходила до рук шляхти, що брала на себе відповідальність за спокій у своїх воєводствах. 17 липня відбувся холмський сеймик, що зібрався не з руки воєводи чи каштеляна, а з ініціативи самої шляхти (чи не найприкметніший вияв шляхетської самосвідомості); 21 липня – белзький, де за участю Яна Замойського було вироблено ухвалу,⁴ яка, схоже, була зразковою для Волинського і Київського воєводства. Волинська шляхта з ініціативи кн. Богуша Корецького, волинського воєводи та луцького, брацлавського і вінницького старости, зібралася на сеймик 27 липня, раніше від багатьох коронних воєводств⁵.

Сеймикова постанова не містила спеціальних приписів щодо організації нового судочинства замість тих судів, які діяли від імені короля і чия діяльність припинялася з його смертю, втім, як і ухвали багатьох інших воєводств⁶.

⁴ Див., напр.: Jana Dymitra Solikowskiego arcybiskupa lwowskiego krótki pamiętnik rzeczy polskich od zgonu Zygmunta Augusta, zmarłego w Knyszynie 1572 roku w miesiącu lipcu. – Petersburg; Mohylew, 1855. – S. 39: “Jego [zjazdu belzkiego] postanowienia przyeły inne województwa i ziemie, zwłaszcza wołyńskie i kijowskie”. Аналогічну згадку зустрічаємо також у: Rajnolda Hejdensztejna sekretarza królewskiego dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594 ksiąg XVII. – Petersburg, 1857. – T. I. – S. 41.

⁵ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie. – Sygn. 114. – Akc. 3/52. – K. 32–32v. Дуже вдячна Кароліно Мазуру за надання мені тексту цієї ухвали.

⁶ Balzer O. Początek sądów kapturowych // Studya nad prawem polskiem. – Poznań, 1889. – S. 271–273; Kutszeba S. Krakowskie sądy kapturowe // Studia do historii sądownictwa w Polsce. Ser. II. – Lwów, 1903. Див., зокрема, сеймикову ухвалу Белзького воєводства (Archiwum Jana Zamojskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego. – Warszawa. 1904. – S. 439–444).

Зауважувалося лишень, що шляхта буде підтримувати порядок, спільно й одноставно виступаючи проти кожного, хто свавільно його порушуватиме:

“...przeczyw takowemu yako wzrzusicielowi pokoyu pospolitego [...] wsisczi spolnie a nierozdzielnie zarazem powstanym y takowego za bezecznego miecz będziem, gardlago pozbawym, dobra iego spustoszym”⁷.

Однак записи до книг, що й далі велися гродськими канцеляріями, фіксують існування суду, який очолив кн. Корецький, луцький староста і волинський воєвода. До його складу ввійшли обрані шляхтою депутати, “п(а)ны с кола рыцерьского, на суд обранные и высажонные”: луцький ключник і городничий Олександр Жоравницький, волинський хорунжий Григорій Гулевич та луцькі земські урядники у повному складі – суддя Гаврило Бокій, підсудок кн. Остафій Сокольський, писар Михайло Коритенський⁸.

На випадок відсутності князя передбачалося, що його замінятимуть урядники луцького гродського суду:

“Про то абы твоя м(и)л(о)сть в замку столечном луцкомъ передо мною, а в небытности моеи перед врядом моим кгродским луцкимъ и ихъ м(и)л(о)стю с кола рыцерьского, п(а)ны особами певными, на которыхъ тые sprawy суть от всехъ ихъ м(и)л(о)сти п(а)новъ рыцерства, обыватели земель Волынскихъ преложонные”⁹.

Тобто новий суд, очолюваний воєводою і старостою в одній особі, увібрав у себе луцький земський і, принагідно, гродський суд та був поповнений ще двома урядниками, шляхтичами Луцького повіту. По багатьох коронних воєводствах каптурові суди у цей період, як і пізніше, очолювали старости з доданими їм на допомогу депутатами.

Загалом судову практику цього періоду¹⁰ вирізняла значна обережність суду щодо винесення вироків та залучення до прийняття рішень інших представників шляхетського загалу. Так, засідання суду переважно призначалися на час сеймиків, а інколи і спеціально переносилися на шляхетські з'їзди; траплялося, що судді відклали прийняття остаточного рішення до найближчого сеймику. Схоже, що у таких випадках суд діяв як сеймиковий, основу якого, однак, складали обрані судді:

“За которыми позвы зложилъ есми рок становитися у права п(а)номъ Корытенскимъ и п(а)ну Рогозенському на день Светое Луцеи на зезде всехъ ихъ м(и)л(о)сти кн(я)жат, п(а)нов, дыкнитаровъ, обыватели земли Волынское тут, в Луцку”¹¹.

⁷ Biblioteka Jagiellońska w Krakowie. – Sygn. 114. – Акс. 3/52. – К. 32.

⁸ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 583–583зв.

⁹ Там само. – Арк. 624зв.

¹⁰ Скоріш за все початково не велися спеціальні книги каптурового суду, оскільки записи його засідань фіксуються у луцькій гродській книзі: ЦДІАК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 13.

¹¹ Там само. – Арк. 622.

Виконання вироків мало забезпечувати посполите рушення, що передбачалося першою сеймиковою постановою, однак порядок його скликання практично не регламентувався.

На засіданні передконвокаційного сеймику 13 грудня того ж таки 1572 р., скликаного для обрання депутатів на сейм, кн. Богуш Корецький, посилаючись на необхідність від'їзду до Варшави у нагальніших державних справах, зняв із себе повноваження судді, і весь попередній склад суду – слідом за ним:

“Нижли ижъ его м(и)л(о)сть для еханя своего на озванье до Варшавы и для иньшихъ велико важныхъ потребъ Речи Посполитое, недоспешон будучи на тыхъ правахъ заседати, то з себе зложити рачиль. Также и иные оособы, брата н(а)ши, на тые sprawy обраные, за многими потребами своими то з себе зложили”¹².

Тож новий комплект депутатів каптурового суду складався з шести осіб: луцького ключника і городничого Олександра Жоравницького, єдиного депутата зі старого складу, Григорія Єла-Букоємського, кременецького підкоморія Івана Патрикія Курозвонського, кременецького земського писаря Григорія Болбаса Ростоцького, Івана Гулевича Смолигівського, Гнівоша Калусовського і писаря – Макара Ледуховського. Схоже, що було дотримано квоти – по два шляхтичі – з трьох повітів Волинського воєводства.

Сеймик певним чином упорядкував провадження каптурового судочинства і щодо його форми, і щодо окремих процедурних питань. Зокрема, зауважувалося, на яке коло питань поширюватиметься його юрисдикція – насильство в чужому домі, захоплення чужого майна будь-яким способом, поранення, грабіж, убивство:

“Ижъ хто бы колвекъ важился над першое постановене н(а)ше выступити, кому кгвалтъ домовый учинити або одинь другого где колвекъ ранити, забити, розбити або спокоиного держанья, хто чого в спокоиномъ держанью за живота его королевское м(и)л(о)сти, был выбитыи, або якими ж колвекъ фортелми вытиснути, або на доброволной дорозе перенемши, кого зьранити, розбити, або хто бы кому якии грабежь учиниль”¹³.

Суди мали засідати раз на три тижні в Луцьку. Перша каденція збігалася з традиційним терміном засідань земського суду – наступного дня після католицького свята Трьох королів:

“А так кн(я)зь его м(и)л(о)ст зо всими ихъ м(и)л(о)стю п(а)ны, которые на тот час при его м(и)л(о)сти были, рок на першую пятницу по святе Трехъ Кроলেখъ, св(я)та римского, которое будеть в року пришлом, тисеча пятсот семдесят третего, то есть м(е)с(я)ца генваря десятого дня, положить рачил”¹⁴.

¹² Там само. – Арк. 629зв.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. – Арк. 631зв.

Суд мав працювати не конче у повному складі:

“А пакъ ли бы которыи с тых судеи н(а)шихъ за хоробою своею на тые sprawy судовые быти не могъ, ино тые, которые ся зъедуть, то судити и справовати мають”¹⁵.

Власне, цим і обмежувалися рамки функціонування каптурового суду, що встановлювалися сеймиковими ухвалами, для періоду першого безкоролів'я.

Цілком усвідомлюючи специфіку такого джерела як скарги, на підставі яких доведеться аналізувати діяльність каптурового суду (адже зазвичай скаржник намагався подати свою справу у найпривабливішому для нього світлі), все ж спробуємо виділити найважливіші сторони діяльності каптурового судочинства.

Отже, перші скарги на дії суддів – Олександра Марковича Жоравницького, Івана Патрикія Курозвонського, Гаврила Гулевича Смолигівського і Гнівоша Калусовського (чотирьох з шести, що з'їхалися на засідання) – були наслідком незадоволення шляхти судовими рішеннями під час, схоже, першої сесії каптурового суду¹⁶, яка відбулася у березні 1573 р. Перша скарга, від Дмитра Яловицького, була спрямована 12 березня до воєводи кн. Богуша Корецького¹⁷. Скаржник твердив, що судді стали на сторону його супротивника, хоч той не навів жодного слушного доказу на підтвердження своїх слів¹⁸. Тож Яловицький, незадоволений рішенням суду, просив про апеляцію до сеймику, який мав відбутися 16 березня, однак судді апеляції не дозволили.

Навряд чи в даному разі за браком ширшої інформації про хід судового процесу і аргументацію на ньому сторін можна встановити відповідність дій суддів правовим приписам, однак очевидно, що їхні рішення шляхетським загалом не сприймалися як остаточні.

¹⁵ Там само. – Арк. 630.

¹⁶ Перші згадки про засідання каптурового суду пов'язані з врученням возним позовів на його засідання. Так, маємо визнання возного, внесене до володимирських гродських книг, про вручення двох позовів Павлові Григоровичу Оранському від Юхна Андрійовича Оранського: перший – про гвалтовний напад на його дім “и о рване бороды Юхновы”, а другий – про побиття дружини і забрання речей. Справа з приводу цих звинувачень мала розглядатися на засіданні каптурового суду 11 березня в середу (ЦДІАК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 7а. – Арк. 33–34зв.). Однак перше засідання було призначене кн. Богушем Корецьким на сеймику від 13 грудня 1572 р. на 10 січня 1573 р. Цілком імовірно, що раніше засідання суду не відбувалися через конвокаційний сейм.

¹⁷ ЦДІАК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 24зв.–26 (1573 р.).

¹⁸ Скаржник оповідав, що він позвав Малхера Ягодинського до судової розправи з приводу сукна, арештованого ще за життя короля. Однак брат Малхера – Каспер – заявив, що те сукно належить йому, а не братові, і цим самим намагався затягнути справу. Судді ж, за словами Яловицького, всупереч тому, що Каспер не навів жодного слушного доказу на підтвердження своєї заяви, стали на його сторону. Так, вони відмовилися, як того вимагав позивач, присудити Ягодинському присягу на підтвердження його слів.

Наступна скарга, вписана до гродських книг 14 березня, стосується невизнання уповноважувального листа (“моци зуполной”) від Єроніма Крупського, наданого адвокату Федорові Бруяці, у справі Крупського з луцьким владикою Іоною Борзобогатим Красенським¹⁹. Владика звинуватив свого супротивника в насланні сина зі слугами і підданими на владичних підданих і пограбування їх “розбойним обичаєм”. Судді у тому ж складі не визнали уповноважувального листа на тій підставі, що “моц неслушная, под одною печатью и с подписомъ руки п(а)на Крупского”. У відповідь умоцований послався на Статут (розд. 4, арт. 32), де князям, панам і земським урядникам як особам знаним дозволялося умоцвані листи надавати лише за власним підписом і печаткою²⁰, на відміну від рядової шляхти, яка мусила їх додатково підтверджувати свідченнями двох шляхтичів. Адвокат Крупського міг ґрунтувати докази чинності уповноважувального листа на тому, що його клієнт був холмським підстоїєм, отже, належав до категорії осіб, яким достатньо було власного засвідчення листа. Однак судді могли не визнати повноважень Бруяки, оскільки Крупський не був *волинським* урядником. Втім, знаємо лишень зі слів скаржника, що головним аргументом суду у відповідь на докази Бруяки, зіперті на правових приписах, було: “Мы тепер не статутомъ судимъ”.

Третя скарга, подана для запису до луцьких гродських книг, стосувалася звинувачень Юхном Оранським Павла Оранського у нападі на його дім, вчиненні шкод і побитті дружини, слуг і підданих²¹. Павло на призначений термін розгляду справи не з’явився, тож суд, вислухавши скаргу і докази Юхна, ухвалив декрет на його користь, однак наказав чекати декретових виписів від середи до суботи. У суботу ж кн. Курцевич, не маючи письмових повноважень від Павла Оранського, усно повідомив про його хворобу. У відповідь суд переглянув своє рішення і звільнив Павла від відповідальності.

Якщо припустити правдивість свідчень Юхна Оранського, то очевидно, що судді були налаштовані упереджено щодо Юхна і діяли всупереч праву.

Отже, перші спроби судочинства нового складу каптурового суду продемонстрували відсутність авторитету у суддів, несприйняття шляхетським загалом їхніх рішень як остаточних, скарги незадоволених до воєводи і апеляцію до сеймиків. Втім, каптурові судді, схоже, не мали великої практики провадження судового процесу – власне, лише Курозвонський як кременецький підкоморій мусив мати сякий-такий досвід (зауважу, що підкоморський суд провадився у більшості випадків як суд третейський, часто з досить полегшеною судовою процедурою). Тож цілком імовірно недостатнє знання права каптуровими судьями та упередженість щодо окремих осіб.

¹⁹ ЦДІАК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 32зв.–33.

²⁰ Там само. – Арк. 33: “Я-мъ до того мовил и показовалемъ въ статуту, в разделе четвертомъ артыкуле тридцать втором, где пише, иж кн(я)жта, п(а)н(я)та, врядники земские умоцованых своих до права могут посылати, давши имъ лист умоцованныи под печатю своею и с подписомъ руки своее. Таковые умоцованые в каждого права за слушные приимованы быти мают”.

²¹ Там само. – Арк. 33–33зв.

Наступна скарга датована 17 липня і пов'язана з украй конфліктною особою волинського каштеляна Михайла Мишки Варковського²², що підтверджується його частою присутністю у судах внаслідок скарг на нього судів про заподіяння шкод і навзаєм. Одним із постійних опонентів Варковського у судових процесах виступав, зокрема, кн. Костянтин Острозький.

Детально розглянемо цю скаргу, звернену до воєводи і шляхти, що на той час була при ньому. Мишка оповідав, що був позваний до каптурового суду за обвинуваченням братами Борзобогатими Красенськими (луцьким мостовничим Іваном, Степаном, Іляшем і Семеном) у захопленні підданих і ґрунтів маєтку Галичани, який межував з маєтком Мишки Бородичами, а також завданні шкод внаслідок нападу, вчиненого 8 липня того ж року.

Тож Мишка, почувуючись несправедливо скривдженим діями Борзобогатих – викликом його до суду і певним ославленням перед людьми, перш ніж вдатися до судового процесу, оповів про свою кривду всій шляхті, що була на той час присутня на суді. Потому, уповноваживши на ведення судового процесу Казимира Ледницького, через нього ствердив, що не мусить провадити справи з Борзобогатими, оскільки Галичани є королівщиною, яку попередньо тримав небіжчик Михайло Сло-Малинський, а нині – белзький ловчий Станіслав Милошевський. Борзобогаті, таким чином, не мають права провадити процес, оскільки не є власниками маєтку, а тримають Галичани від Милошевського орендою або ж є його урядниками.

Далі через наданого йому возного Мишка просив читати каптурову ухвалу, за якою визначалися межі компетенції каптурового суду, що поширювалася на такі види злочинів, як наїзд, тобто напад на дім (маєток), убивство, розбій на дорозі, відібрання маєтку чи ґрунтів, які особа тримала за життя короля, однак була позбавлена власності вже по його смерті. Мишка ж ствердив, що Борзобогаті отримали Галичани невідь за яким правом уже під час безкоролів'я, тож справа ця не належала до компетенції каптурового суду.

Судді, вислухавши обидві сторони, попросили воєводу та шляхту при ньому про допомогу у вирішенні справи, на що ті погодилися. Такий розширений склад суду після тривалої наради все ж прийшов до висновку, що обвинувачений мусить відповідати на скаргу. Тоді Мишка, не погодившись із цим рішенням, попросив про апеляцію до сеймику, який мав відбутися у вересні, оскільки суддів обирала вся шляхта:

“Кгды ж от ихъ м(и)л(о)сти всихъ каптур уфален и постановлен есть, такъ теж и панове суди от всихъ, а не от части обранные сут, нехай бы тежь то их м(и)л(о)сть вси узнали, естли бы тая справа каптурови подлегла и ихъ судови належала”²³.

Окрім того, Мишка ствердив, що Борзобогаті не довели тримання Галичан за життя короля, а також просив суд про призначення шкрутинії, тобто слідства з ініціативи суду, на підтвердження того, що він шкоди на галичанських ґрунтах не чинив.

²² Там само. – Арк. 218зв.–221.

²³ Там само. – Арк. 220зв.

Своє невизнання декрету Мишка тут же освідчив перед воєводою та іншою шляхтою, посилаючись на те, що з ним як із несправедливо скривдженим солідаризувалася велика кількість шляхтичів, які на той час перебували при суді (названо 31 особу і додано, що, окрім них, було ще багато інших)²⁴. Тож Мишка просив воєводу, щоб він не виконував вироку, а прийняв його скаргу і наказав вписати до гродських книг. Звернімо увагу на важливу деталь: рішення судді приймали разом з воєводою кн. Корецьким і шляхтою при ньому – принаймні, частиною тих, кого Мишка зараховував до своїх прибічників. Однак каштелян віртуозно розділив колегіальний суд: своє незадоволення він спрямував виключно проти суддів, у той же час звертаючись зі скаргою до воєводи і урядників, тобто тих осіб, які ad officio та за реальною вагою в регіоні уособлювали владу (воєводи та інших урядників).

Далі події розвивалися у такий спосіб: Мишка перехопив ініціативу і на наступні каптурові роки, що були призначені на середу 26 серпня, позвав Станіслава Милошевського як власника Галичан, а також його галичанських урядників Борзобогатих Красенських, з приводу захоплення його власних ґрунтів. Про те, як розвивалися події, ми знаємо виключно з Мишчиної скарги²⁵. Оскільки Милошевський не постав перед судом, Мишка просив суддів визнати свою перемогу, й вони на те погодилися. Однак наступного дня замість того, щоб видати Мишці випис з декрету, судді почали вимагати від нього подальшого провадження справи і передовсім довести, що галичанські ґрунти тримає саме Милошевський. Мишка на те відповів демагогічною тирадою, що факт тримання маєтку має доводити власник, тобто обвинувачений, бо має на те всі докази, а з боку суду то – “вимисли”, “реч неслушная, незвычайная, неподобная и непотребная”, якої не траплялося у жодному суді. До того ж суд вимагав від Мишки доведення уже після вироку, підтвердження чому є запис писаря на позові.

²⁴ Там само. – Арк. 220зв.–221: “А бачечи такое, мне от пановъ депутатов учиненое безправье, ихъ м(и)л(о)сть много пановъ дыкгнитаров, врядниковъ, рыцержства, шляхты, ижъ не водлугъ каптуру оныи декрет от пановъ судеи учинен был, при мне ся // на он час оповедали, то ест ихъ м(и)л(о)сть пан Олизар Кирдеи Мылский, маршалокъ его королевское м(и)л(о)сти, пан Григорей Гулевичъ, хоружии земли Вольнское, пан Иван Чапличъ Шпановский, воиский земли Вольнское луцкий, пан Базилиус Древинский, писар и секретар короля его м(и)л(о)сти, пан Андреи Ивановичъ, секретар короля его м(и)л(о)сти, подкомории новгородский пан Якубъ Кресимьский, секретар короля его м(и)л(о)сти панъ Захаряшъ Лагодовский, пан Федор Сенюта, воиский кремьянецкий, пан Ярофеи Гостский, пан Федор Кадьянович Чапличъ Шпановский, пан Григорей Чапличъ Шпановский, кн(я)зь Федор Масалский, панъ Миколаи Дубровский, пан Миколаи Харлинский, пан Миколаи Палуцкий, пан Янь Дорогостаиский, пан Григорей Колмовский, пан Семен Хребтовичъ Богуринский, писар кгородский луцкий, пан Андреи Романовский, панъ Степан Лозка, пан Михайло Зверь, пан Михайло Загоровьский, пан Фроц Крушъ, пан Иван Звер, пан Валентии Понетовский, пан Янь Зарецкий, пан Василей Холоневский, пан Семен Дениско, пан Иван Белостоцкий, пан Станиславъ Хрустицкий, панъ Станиславъ Добринский и иные многие панове шляхъта”.

²⁵ Там само. – Арк. 316–321зв.

Далі Мишка твердив, що наступного дня йому таки вдалося отримати випис з гродських книг, який засвідчував введення минулого року слуги пана Милошевського у тримання Галичан через луцьких возного і коморника. Тож він просив суд не зважати на свідчення Борзобогатих, оскільки вони до тієї справи не мали жодного стосунку. На підтвердження своїх вимог Мишка посилався на розд. 4 II Литовського Статуту (однак, не зазначивши артикулу), за яким суд має протидіяти особам, що перешкоджають провадженню процесу. Докази ж Борзобогатих, за словами каштеляна, на підтвердження їхнього тримання Галичан за якоюсь умовою з Милошевським є вкрай сумнівними, оскільки лист, який ними був продемонстрований на третій день по винесенні вироку, не фігурував у попередніх процесах. І, оскільки масток був переданий їм від слуги за наказом пана, то, скоріш за все, вони тримають його як орендарі або урядники.

Однак судді поміняли свій декрет у суботу і читали його з листа, в якому не було вказано посилянь Мишки на статутіві й каптурові норми, вимагали від нього вести судовий процес з Борзобогатими Красенськими, не видали йому випису, а коли він у присутності приятелів як несправедливо скривджений з декретом не погодився, ображали його, а особливо Олександр Жораницький, Гнівош Калусовський та Іван Гулевич.

Мишка апелював до воєводи й сеймику і підтвердив свої слова визнанням возного:

“Брал есми то себе до его м(и)л(о)сти кн(я)зя воєводи волинского и до всех п(а)нов брати своее, их м(и)л(о)сти всех п(а)нов обователеи земли Волинское яко до речи посполитое на соимикъ пришлыи”²⁶.

Спробуємо розібратися в аргументації Мишки і відповідності її реаліям. Власне, в центрі судових дебатів стояло два питання: компетенція каптурового суду і право Борзобогатих особисто провадити справу про Галичани, які нібито мали іншого власника.

Зауважимо, що Мишка досить вправно маніпулював суддями, адже вони, згідно з каптуровою ухвалою, мали розглядати факт порушення установлених на момент смерті короля кордонів між мастками, а не встановлювати власника одного з них (що й справді каптуровому судові вирішувати не належало). Каптуровий суд під час третього безкоролів'я цілком вправно давав собі раду з подібними справами²⁷.

Що ж стосувалося права Борзобогатих на Галичани, то Мишка, використовуючи деякі правдиві реалії 60-х²⁸, спритно перекручував факти: маст-

²⁶ Там само. – Арк. 318зв.

²⁷ *Старченко Н.* Каптуровий суд у Волинському воєводстві в часи третього безкоролів'я // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* – Львів, 2006. – Т. 251. – С. 439–498.

²⁸ Конфлікт за ґрунт поміж мастками Галичани і Бородичі мав свою довгу історію, де не бракувало драматичних і розпачливих скарг на супротивника з обох сторін. Див., напр.: ЦДІАК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 196, 200зв.–203, 230зв.–233, 286зв.–287зв., 311зв.–318зв.

ки, серед них і Галичани, куплені Борзобогатими у королеви Бони²⁹, періодично переходили в руки кількох осіб, щоправда, тимчасово. Заборгувавши Тарлові, радомському каштеляну та холмському і любачівському старості, велику суму грошей і не віддавши її вчасно, що призвело до подвоєння боргу, Борзобогаті відмовилися передати йому маєтки у тримання до віддачі грошей. Тоді Тарло тестаментним записом подарував ту суму королю, а той, своєю чергою, до сплати грошей Борзобогатими у королівську скарбницю передав маєтки на короткий період у 1565 р. – Миколаю Лисаковському³⁰, а далі – королівському маршалку Михайлу Сло-Малинському³¹. По смерті Малинського Борзобогаті перед кн. Корецьким заплатили пані Малинській “з інтересом” суму в 1000 золотих за маєтки³² і тимчасово передали їх 5 серпня 1572 р. Станіславові Милошевському (через його урядника), який своєю чергою зобов’язався заплатити за них борг королю³³.

За угодою від 20 червня 1572 р. Борзобогаті зобов’язалися віддати Милошевському 1000 золотих при передачі йому у тримання маєтків, а 4000 золотих – на день Св. Миколая 6 грудня того ж року за сплату ним у королівську скарбницю їхнього боргу в 5000 золотих. Таким чином Борзобогаті сподівалися повернути собі маєтки, які вислизнули з їхніх рук у 1565 р. Втім, домовленості включали і пункт, який ніс серйозний ризик втрати Борзобогатими нерухомості назавжди: в разі несплати грошей маєтки мали перейти у повну власність Милошевського (“мели [...] вечность на тых именах своих тратити”). Однак вже наступного дня кредитор відмовився від цієї умови, і, таким чином, власниками маєтків і надалі залишалися таки Борзобогаті³⁴:

“Теды тот запис был учинен з некоторых певных причинь, але не есть мне потребныи, которыи то запис я тым листом моим касую и внивеч оборочаю, а панов Борзобогатых волными от него чиню, и вже тот запис, которыи мне п(а)-нове Борзобогатые в тои речи дали, жадное мощы мети не может и не мает быти держань”.

До того ж Милошевський, отримавши 5 серпня Галичани й інші маєтки у тимчасове користування, десь чи не одразу передав їх назад Борзобогатим як заставу. Тож з усіх сторін Борзобогаті мали право як справжні власники провадити справу з Мишкою. Більш того, оскільки сусідство Борзобогатих і Мишки мало тривалу драматичну історію, то епізодів, що підтверджували б попереднє визнання Мишкою прав Борзобогатих до Галичан, є достатньо. Так, наприклад, 19 вересня 1572 р., вже по домовленостях Борзобогатих з Милошевським, а також по смерті короля, відбувся приятельський суд з приводу пограбування Мишкою збіжжя на галичанському ґрунті, за рішенням якого Мишка мав повернути пограбоване, що і було виконано його урядни-

²⁹ Там само. – Арк. 314зв.–315.

³⁰ Там само. – Арк. 327зв.–328, 439зв.

³¹ Там само. – Спр. 13. – Арк. 432зв.–433зв. (1572 р.).

³² Там само. – Арк. 434–434зв.

³³ Там само. – Арк. 437–437зв.

³⁴ Там само.

ком³⁵. Отже, цілком очевидно, що волинський каштелян маніпулював суддями, скориставшись їхнім явно недостатнім досвідом судочинства.

2 вересня під час шляхетського з'їзду Мишка вніс до луцької гродської канцелярії в присутності воєводи і багатьох інших осіб скаргу на декрет каптурового суду, а судді у відповідь заявили, що надалі відмовляються від своїх повноважень:

“Кгды жь, деи, таковыя нареканья и жалобы вашои м(и)л(о)сти слышимъ, тогды, деи, мы то собе до приеханя его к(о)ролевское м(и)л(о)сти, пана нашего ново обраного, которыи fortunъне приехати и коронованъ быти рачить, откладаемъ [...], въ жадные sprawy и суды наши депутатские вдавати и ихъ отпра- вовати не хочемъ и не будемъ”³⁶.

На тому ж сеймику Мишка просив воєводу “учинити справедливість” на суддів, тобто розглянути їхню справу у судовому порядку, що депутати категорично заперечили:

“Мы подъ суд в(а)шей м(и)л(о)сти не подьяемъ и большеи того ся в томъ перед вашими м(и)л(о)стями справовати не будемъ”³⁷.

На що воєвода Корецький, визнавши слушність скарги Мишки Варковського до сеймику, оскільки судді “не от кого иншого, толко от насъ всихъ на тые суды обраными и депутоваными суть”, зауважив неможливість змусити суддів відповідати на звинувачення: “Мы тежъ до того ихъ силою за тымъ упоромъ ихъ привести и примусити яко упорныхъ и непослушныхъ не можемъ”. Звернімо увагу на те, що присутність воєводи і урядників під час скарги Мишки не конче мусила означати їхню з ним згоду, як це постає з Мишчиної скарги. До таких висновків схиляє і відмова Корецького якимось чином впливати на суддів. Цілком імовірно, що стратегія каштеляна була принаймні для якоїсь частини шляхти секретом Полішинеля, тож бути заложником чужої гри воєводі не випадало.

Далі того ж дня до Мишки приєдналися кременецький староста кн. Микола Збараський із сином Янушем, маршалок королівський Олізар Кирдей Мильський, війський Іван Чаплич Шпановський, луцькі земські урядники, які після смерті короля були судьями при кн. Корецькому, Іван Кирдей Мнішинський, Григорій Оранський, гродський писар Семен Хребтович Богуринський, а також прислали до воєводи своїх слуг з листами Григорій Гулевич, волинський хорунжий (колишній суддя), Єронім Крупський і Андрій Монтовт, які скаржилися на каптурових суддів про порушення ними своїх зобов'язань, даних “под добрымъ цнотливымъ словомъ шляхетским”³⁸:

“Не водлугъ правъ вольности н(а)шихъ и не водлугъ статуту суды свои отпра- ввали, ижъ тыхъ речеи, которые судови ихъ депутатскому судити належали, не судили

³⁵ Там само. – Арк. 547–648, 556–556зв.

³⁶ Там само. – Спр. 14. – Арк. 327.

³⁷ Там само. – Арк. 333.

³⁸ Там само. – Арк. 338зв.–339зв.

и до земьства отослали, [...] не ведле права статуту посполитого судили, апелецьи стороне от суду своего до тое ж речи посполитое на зездъ не допустили, на одну речъ по два декреты, и стороне поводовои и къ другои стороне, отпорнои, противные и розные давали, сами седечи на суди кому поблажали, от нихъ реч мовили, лъжачи словы ущипьливыми сторону без причины, мовити своїм суду не допускали, зле и незбожне многие суды своими sprawy отправаючи, не зъездчаючися на суды свои у кождую три недели, яко то прирекли³⁹.

Суддям також нагадували їхні слова у відповідь на вимогу допустити апеляцію на винесені рішення до сеймику:

“мы того такъ учинити не можемо, а апелецья, деи, от суду н(а)шого только до самого Б(о)га идетъ”⁴⁰.

Скаржники, врешті, заявивши про подальше невизнання правомочності каптурового суду (“мы въ жаденьъ судъ ихъ вдаватися не будемъ и отправы судовъ ихъ чинити не допустимъ”), просили кн. Корецького, щоб він як староста не сприяв виконанню його декретів до того часу, “поки бы ся намъ панове депутатове усправедливили”.

16 вересня Мишка засвідчив у гродській канцелярії, що каптурові судді на чергове засідання не зібралися, оскільки на минулому сеймику вони відмовилися від своїх повноважень до приїзду короля. Виглядало на те, що каптуровий суд припинив свою діяльність⁴¹.

7 жовтня Іван Кирдей Мнішинський визнав, що був позвав на каптуровий суд княгиню Масальську з приводу захоплення нею його власних ґрунтів, однак відмовляється провадити свою справу перед суддями, чії повноваження були оскаржені шляхтою на сеймику⁴²:

“В тои справе своєї терплым быти хочу, поки ся их п(а)н(о)ве депутатове того всего справят тым, которые суду ихъ пригану дали, аболи теж иншие суды на их местца депутаваны будут”.

Маємо також скаргу Григорія Оранського на каптурових суддів від 10 жовтня, внесену до луцьких гродських книг, про увільнення Юхна Оранського від судового процесу з ним. Судді пояснювали своє рішення тим, що позов Юхнові від Григорія був вручений не у відповідності з правом, оскільки замість одного з двох шляхтичів-свідків при возному був татарин, свідчення якого у суді не приймається⁴³.

18 листопада зустрічаємося ще з однією скаргою – від уповноваженого на ведення судової справи Янової Загоровської, який заявив про відмову своєї клієнтки судитися, оскільки суд зібрався не в повному складі, присутні

³⁹ Там само. – Арк. 339.

⁴⁰ Там само. – Арк. 339зв.

⁴¹ Там само. – Арк. 373зв.

⁴² Там само. – Арк. 418зв.

⁴³ Там само. – Арк. 423зв.–424.

лише чотири особи з шести. На що Олександр Жоравницький відповів, що вони мають право судити тією кількістю, яка є: “Колько насъ буде, маемъ моц судити сторон, хотя ж и не вси ся зъедемо, а тебе нас не учит”.

Далі “умоцований” згадав про скарги на суд від поважних осіб воєводства, серед яких – і сам воєвода, а також про те, що судді досі не зняли з себе обвинувачень, тобто “не усправедливилися” перед шляхетською спільнотою. Тож на цій підставі він від імені Янової Загоровської відмовляється від провадження процесу⁴⁴.

На жаль, іншої інформації про роботу суду не маємо, окрім визнань возних, занесених до гродських книг, про вручення позовів різним особам. Тож на підставі цих даних можна стверджувати, що судові засідання були призначені на 28 жовтня, 9 і 30 грудня 1573 р. та 20 січня 1574 р.⁴⁵.

Також відомо, що засідання від 11 лютого 1574 р., на яке прибули позвані кн. Костянтин Острозьким опікуни дітей Яна Хрустицького з приводу того, що заставлені маєтки не були віддані, не відбулося, оскільки на ньому були присутні лише двоє суддів – Іван Патрикій Курозвонський і Григорій Сло-Букоємський. Інші четверо “на коронацею поехали, а дъругие про хорубу ту не приехали”⁴⁶.

Тож спробуємо проаналізувати можливості такого джерела, як скарги, на прикладі нашої історії.

Скарги в судовому процесі, як ми бачимо в історії з Мишкою, не конче вказують на помилки суддів чи свідоме їхнє протегування одній зі сторін. Міру неправдивості таких свідчень визначити, зазвичай, не вдається. Вони напевно мусять подавати справу з якнайкориснішого для сторони боку, вкраплюючи до фальсифікованої історії окремі моменти того, що насправді відбулося. Тож історикові залишається одне – пробувати “виловити” вірогідні фрагменти, не намагаючись виставляти своїм героям оцінки.

Як уже зазначалося, в перших трьох скаргах маємо напевно інформацію про ставлення до каптурового суду як такого, що не вповні заслуговує на довіру, принаймні його рішення не трактуються як остаточні. Це підтвердили і подальші події. Так, в одній зі скарг Мишки на сеймику згадується, що разом з ним протест висловив і луцький війський Іван Чаплич Шпановський, незадоволений декретом у справі з Балтазаром-Гнівошем Свинюським⁴⁷, однак окремої скарги на суд до гродських книг він не заносив. Серед тих, хто, зі слів Мишки Варковського, солідаризувався з його скаргою – кілька земських урядників, королівських секретарів, а також інші шановані особи. Другим у списку названий хорунжий Григорій Гулевич, він же згадується і серед скаржників на сеймику, де був представлений також весь склад луцького земського суду, тобто всі ті, хто входив до суду, що постав після смерті короля і був очо-

⁴⁴ Там само. – Арк. 476–476зв.

⁴⁵ Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 7а. – Арк. 284зв.–285, 285–285зв., 293зв.–294, 337–337зв., 348–348зв.; Спр. 8. – Арк. 16зв.–17.

⁴⁶ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 459. – Арк. 23–23зв.

⁴⁷ Там само. – Арк. 32зв.

люваний кн. Богущем Корецьким (27 липня – 13 грудня 1572 р.). Своє незадоволення діяльністю суддів висловив також кременецький староста кн. Миколай Збараський із сином. Є підстави припускати, що кн. Януш Збараський, який дуже скоро по смерті батька, 1574 р., обійме його уряд, бойкотуватиме не лише каптуровий суд, а й сеймики⁴⁸. Цілком імовірно, що для нього неприйнятними виявляться подальші сеймикові ухвали, які містили “дисциплінуючі” щодо старост заходи⁴⁹, а відповідно й сеймикова атмосфера (про яку ми можемо хіба здогадуватися на підставі аналізу ухвал).

Тож скаржникам, як на те – представникам вищого ешелону влади, ішлося не стільки про солідарність з Мишкою, скільки про спротив каптуровим суддям з їхньою претензією на остаточність рішень⁵⁰: “Апелецья [...] от суду н(а)шого только до самого Б(о)га идеть”. Мишка ж, схоже, вдало використав загальну настанову верхівки шляхетської спільноти.

Спробуємо під цим кутом зору проаналізувати висунуті до суддів претензії. Нагадаю, що суддям інкримінувалося: провадження судочинства “не водлугъ прав вольности наших и не водлугъ статуту”, відмова від низки справ, недопущення апеляції, протегування одним і образа інших в ході процесу, заангажованість у хід справи (“сами седечи на суди кому поблажали, от нихъ реч мовили”), недотримання термінів провадження каденцій (“не зъездчаючися на суды своим кождую три недели”).

Отже, почнемо з найдражливішого для скаржників пункту, до якого неодноразово приверталася увага шляхетського загалу – чим же мали судити судді, які заявили, що вони не Статутом судять? В ухвалі від 13 грудня 1572 р. зауважувалося:

“Все sprawy судити и справовати водле Бога и сумнения своего, и водле наболшое справедливости, и напевнейшого выведания sprawy, не отступуючи ни в чом прав и волности н(а)ших”⁵¹.

⁴⁸ Звернімо увагу на репліку оскарженої сторони, що прозвучала у відповідь на посилення супротивником на сеймикову постанову від 5 травня 1575 р.: “Спис, которого пред вашьмостью пань ключникъ положил, п(а)нь // Янь Жоравницкии и иньшихъ немало кн(я)зеи, п(а)новъ зацнеишихъ повиту Кремянецкого не позволили и до него печатей своихъ не прикладали, и рукъ своих не подписовали, и о томъ списе ничего не видають” (Там само. – Спр. 15. – Арк. 317–317зв. (1575 р.)). Підставою для припущення служити також згадки про відмову князя Януша Збараського як кременецького старости надавати возного для виконання вироків каптурового суду, скажімо: “Хто васъ судиль, тотъ вамъ и отправу нехаи даеть, а я, деи, того не судиль, ани о том ведаю” (Там само. – Спр. 16. – Арк. 318зв.). Див. також: Там само. – Спр. 15. – Арк. 44–44зв., 317зв.

⁴⁹ *Старченко Н.* Проблематика сеймиків Волинського воєводства під час Великого безкоролів'я // Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях. – Мінск, 2008.

⁵⁰ Згадаймо, що за нормального функціонування судової системи земський суд як суд виборний практично не ухвалював рішень, оскільки сторони на різних етапах провадження процесу намагалися отримати дозвіл на апеляцію до королівського суду, а пізніше – до трибуналу.

⁵¹ ЦДІАК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 630.

Тож, як бачимо, авторам ухвали таки передовсім йшлося не про відповідність рішень правовим приписам, а про їхню справедливість, що мала бути забезпечена примірюванням суддівських дій до Божих заповідей, совісті і, наостанок – ретельним розслідуванням усіх обставин правопорушення. Лише в кінці згадується, що у своїх діях судді не повинні відступати від “прав і вольностей наших” (досить формульної, клішованої на різний спосіб артикуляції шляхетських цінностей). Тож обурлива на перший погляд заява суддів підкріплена була текстом ухвали. Скаржники, активно її цитуючи, теж не ототожнювали поняття “права і вольності” зі Статутом (судили “не водлугъ *прав вольностей наших* и не водлугъ *статуту*”⁵²), адже йшлося про поняття “справедливості” як універсальної настанови і “права”, що не завжди збігалися.

Далі зауважувалося, що депутати багато справ відмовилися судити, відіславши їх до земського суду, який мав відновити свою роботу по коронації, що потягло за собою шкоду для сторін “в ґрунті і збіжжі”:

“тых речеи, которые судови ихъ депутатскому судити належали, не судили и до земства оотослали, в чомъ шкоду, а зъвлаща въ кґрунте и въ збожю, немалую стороне поводовои учинили”⁵³.

Цілком зрозуміло, що йшлося про справи, пов’язані зі спірними межами між маєтками, які й провокували конфлікти. Каптуровому суду, за ухвалою від 13 грудня 1572 р., як уже зауважувалося, підлягали з земельних справ лише ті, де сторона, тримаючи ґрунти за життя короля, була їх позбавлена через неправові дії вже після його смерті:

“[З] спокоюного держанья, хто чого в спокоюномъ держанью за живота его королевское м(и)л(о)сти [мав], былъ выбитыи, або якими ж колвекъ фортелми вытиснути”.

Справи ж про належність цих ґрунтів, її обґрунтування, не входили до компетенції каптурового суду і, як засвідчує пізніша практика судочинства під час третього *interregnum*, справді відкладалися до відновлення нормального судочинства.

Суддів також звинувачували у порушенні процедури судочинства, видачі подвійних декретів, образі сторін тощо. Підтвердити чи спростувати ці обвинувачення джерела не дають змоги, однак варто мати на увазі, що подібні порушення були характерні для роботи судів і поза періодом безкоролів’я. Адже судді були частиною тієї ж шляхетської спільноти, тісно зрощені з нею зв’язками крові, приятельських стосунків, клієнтарних підпорядкувань тощо, а їхні лояльності часто виявлялися важливішими в ієрархії цінностей, аніж обов’язки урядників.

Тож історія, вибудована на скаргах, за відсутності іншого типу джерел і некритичних дослідницьких настанов, нагадує судовий процес, де слово має

⁵² Там само. – Спр. 14. – Арк. 339.

⁵³ Там само.

лишень обвинувач. Ми не знаємо співвідношення між скаргами й загальною кількістю розглянутих справ і не чуємо інших голосів, окрім голосу скаржника, відтак нам легко потрапити в пастку, сприйнявши версію зацікавленої особи як єдино можливий варіант перебігу подій. У нашій історії складається враження, що суд на вересневому сеймику припинив своє існування. І лишень присутність двох скарг із пізніших судових сесій засвідчує принаймні те, що судді на засідання прибули, а позивачі й відповідачі, своєю чергою, стали у призначений час до суду. На подальшу тривалість каптурового судочинства вказують також позови, зізнання про вручення яких були вчинені возними перед гродськими урядниками і вписані до актових книг. Врешті, свідчення позваних до суду князем Костянтином Острозьким опікунів дітей небіжчика Яна Хрустицького про відсутність повного складу суддів на засіданні від 12 лютого 1574 р. теж непрямо може підтверджувати функціонування каптурового суду після вересневих подій 1573 р. Більш того, як бачимо, до нього зверталися навіть дуже поважні у Волинському воєводстві особи.

Під час чотиримісячного перебування на польському троні Генріха Валуа звичайне судочинство в межах Волинського воєводства так і не було відновлене. Призначене на 30 квітня перше засідання луцького гродського суду не відбулося через відсутність писаря⁵⁴. Усі наступні засідання по чергово відмінялися, оскільки до суду не з'являвся суддя Тит Хом'як. Той, своєю чергою, заявив, що на вимогу старости кн. Корецького приїздив кілька разів до Луцька для виконання суддівських обов'язків, однак увесь той час на уряді не було писаря⁵⁵. Цілком імовірно, що гродські урядники у звичний спосіб⁵⁶ зривали засідання через справу кн. Острозького як опікуна дітей кн. Романа Сангушка з опікунами неповнолітніх спадкоємців Яна Хрустицького про невіддання заставлених маєтків. На це вказує інформація у гродських книгах про те, що представники Хрустицьких у призначений термін до суду ставали, однак процес не відбувався через відсутність повного складу гродських урядників. Врешті, справа скінчилася полюбовною згодою, тобто поза офіційною судовою сферою. Такий розвиток подій був загалом типовим для волинського судочинства того періоду.

Врешті, 10 липня у черговий раз розгляд справ було відмінено; зазначалося, що “короля в землі неть”, а воєвода розіслав по повітах листи, в яких ішлося про необхідність “обмышленя в справахъ и потребахъ Речи Посполитое на тот час в безкоролевства”⁵⁷.

Володимирський гродський суд теж не встиг розпочати роботу в проміжку між коронацією Генріха Валуа і його втечею. У червні підстароста і суддя заявили, що ще не мали розпоряджень від старости щодо провадження судочинства:

⁵⁴ Там само. – Спр. 459. – Арк. 86зв.–87, 93зв., 148, 170–170зв., 188зв.–189.

⁵⁵ Там само. – Арк. 202.

⁵⁶ У складних випадках або за домовленістю з однією зі сторін судді зривали засідання суду, не з'являючись на нього, про що існують численні згадки в актових книгах.

⁵⁷ Там само. – Арк. 188зв.–189.

“...не маючи еще на сес час науки розказаня от кн[я]жати его м[и]л[ости] п[а]-на н[а]шого, абысмо кого судити мели, не смели есмо и не хотели того ся важит”⁵⁸.

Аналогічна ситуація складалася, схоже, і по інших воєводствах, про що свідчить фрагмент сеймикової ухвали Краківського воєводства від 16 липня 1574 р.:

“...po kogo naszey pana naszego zadne sądy nie były”⁵⁹.

Тож після втечі Генріха Валуа черговий сеймик, що відбувся 27 липня 1574 р.⁶⁰, зав'язав конфедерацію і, попри явні проблеми з каптуровим судом, знову повернувся саме до цієї форми судочинства. Однак висновки були зроблені: зазначалося, що судді повинні судити статутом: “водлугъ Бога и статуту права нашого писаного, которого и до сего часу вживаемъ, а не инакъшимъ якимъ правомъ”; заборонялося скаржитися на рішення каптурового суду, а також апелювати до будь-якої інстанції: “вечне молчати, што ихъ милость скажуть выроками своїми”; чіткіше визначалася компетенція суду, а також збільшувався до чотирьох тижнів інтервал між засіданнями.

Коротко зауважимо, оскільки це вже виходить за межі заявленої теми, що сеймик спробував “дисциплінувати” не лише шляхетський загаль, а й старост як урядників, у руках яких було зосереджено виконавчу щодо рішень каптурового суду владу⁶¹.

То що ж відбулося на вересневому сеймику Волинського воєводства під час першого безкоролів'я? Цілком імовірно, що певна група шляхти, скориставшись з особистого інтересу волинського каштеляна Михайла Мишки Варковського в цій історії та його вміння і можливостей запустити механізм дискредитації каптурового суду, добивалася реалізації власної мети – врешті, у суді принаймні одна сторона зазвичай залишається незадоволеною. Попри це, виглядає на те, що в ході реалізації приватних інтересів зіткнулися дві моделі влади, чи принаймні ними активно намагалися маніпулювати. Конфлікт, розіграний каштеляном Мишкою Варковським, оприявнив складання нових уявлень у регіоні. Його апеляції на рішення суддів до воєводи і старости Богуша Корецького як джерела влади, а також до сеймика, зіткнулися з протистоянням, що надалі буде підтверджене сеймиковою ухвалою 27 липня 1574 р. – поглядами на каптуровий суд як остаточну інстанцію, що обиралася всім шляхетським загальом воєводства. Врешті, цьому сприяв і сам воєвода, відмовляючись чинити тиск на суддів. Подальші сеймикові ухвали, що засвідчують поетапні спроби шляхетського загалу ввести “дисциплінарні” рамки для старост, поставити їх під контроль спільноти, демонструють щодалі виразніше усвідомлення воєводською шляхтою себе

⁵⁸ Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 116зв.–117.

⁵⁹ Akta sejmikowe województwa Krakowskiego / Wyd. S. Kutrzeba. – Kraków, 1932. – Т. 1: 1572–1620. – С. 40.

⁶⁰ ЦДІАК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 459. – Арк. 240–244зв.

⁶¹ Докладніше про це див.: *Старченко Н.* Проблематика сеймиків Волинського воєводства під час Великого безкоролів'я.

як самоврядної одиниці. Тож може йтися про зміну традиційної ієрархізованої моделі влади, що зосереджувалася переважно в руках князів-старост, на іншу, де джерелом влади виступала сама шляхетська спільнота, а чи принаймні фіксуються перші симптоми такої зміни. Князівська домінація в регіоні, схоже, отримала під час безкоролів'їв певну противагу у вигляді шляхетського загалу.

Насправді нам невідомо, чиїми руками творилися сеймиківі рішення і якою була процедура їхнього ухвалення, приймалися вони одностайно чи спричиняли значні дискусії, були відображенням тривалих рефлексій над подіями в державі і малій вітчизні – Речі Посполитій і воєводстві Волинському – чи носили ситуативний характер⁶². Однак навіть якщо шляхтою звично маніпулювали ті, хто утримував ключові уряди на Волині, наявність кількох владних осередків і потреба в певній риториці для досягнення свого неминуче мусили прислужитися емансипації шляхетського загалу.

Наталя Старченко (Київ). **Каптуровий суд першого безкоролів'я крізь призму скарг (1572–1574).**

У статті на матеріалах гродських книг аналізується процес реформування судової системи Волинського воєводства під час першого безкоролів'я. Звертається увага на особливості такого джерела, як скарги, що й лягли в основу дослідження. Робиться висновок про те, що в результаті подій безкоролів'я започатковуються зміни традиційної ієрархізованої моделі влади, що зосереджувалася переважно в руках князів-старост, на іншу, де джерелом влади виступала сама шляхетська спільнота, – а чи, принаймні, фіксуються перші симптоми такої зміни. Князівська домінація в регіоні, схоже, отримала певну противагу у вигляді шляхетського загалу.

Ключові слова: міжкоролів'я, Річ Посполита, суд, скарги, воєводство.

Наталя Старченко (Київ). **Каптуровый суд первого бескорольевого через призму жалоб (1572–1574).**

В статье на материалах гродских книг анализируется процесс реформирования судебной системы Вольнского воеводства во время первого бескорольевого. Обращается внимание на особенности такого источника, как жалобы, которые легли в основу исследования. Делается вывод о том, что в результате событий бескорольевого происходят изменения традиционной иерархизированной модели власти, сосредоточенной преимущественно в руках князей-старост, на другую, где источником власти выступало само шляхетское сообщество, – или, во всяком случае, фиксируются первые симптомы таких изменений. Княжеская доминация в регионе, похоже, получила определенное противодействие в виде шляхетской корпорации.

Ключевые слова: бескорольево, Речь Посполитая, суд, жалоба, воеводство.

⁶² Спротив кн. Януша Збарзького, кременецького старости, рішенням каптурового суду, що фіксується в кількох скаргах, занесених до луцьких гродських книг, міг посприяти появі в ухвалах “дисциплінуючих” заходів щодо старост як виконавчої влади в цілому.

Каптуровий суд першого безкоролів'я крізь призму скарг (1572–1574)

Natalia Starchenko (Kyiv). **The Kaptur Court of the First Interregnum through the Prism of Complaints (1572–1574).**

The article provides analysis of reforms of the Volhynia palatinate court system during the First Interregnum. The study is based on the records of the Castle books (*grods'ki knyhy*). The author concentrates on the peculiarities of complaints as a basis for the research carried out and concludes that the Interregnum period resulted in transformation of the traditional hierarchic model of authority. The power was transferred from the princes, who used to hold the positions of local administrators (*starosty*), to the gentry community, or at least the first symptoms of these changes were being observed. The domination of the princes in the region presumably evoked a certain opposition in the gentry corporation.

Key words: interregnum, Polish-Lithuanian Commonwealth, court, complaint, palatinate